

УДК 341.22:502.51(26/28):341.3

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-7189.2022.3-4-4.12>

Пашенко О. М.,

кандидат юридичних наук,
професор кафедри трудового, земельного та господарського права
Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID: 0000-0002-1679-7689

Гоштинар С. Л.,

кандидат юридичних наук,
член Секретаріату Басейнової ради річок Причорномор'я
ORCID: 0000-0001-7679-4036

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ГАРАНТУВАННЯ ВОДНОЇ БЕЗПЕКИ ПІД ЧАС ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

INTERNATIONAL LEGAL PRINCIPLES FOR GUARANTEEING WATER SAFETY DURING MILITARY CONFLICTS

Метою статті є розгляд концепції водної безпеки з позицій міжнародно-правової доктрини та міжнародного законодавства, а також аналіз міжнародно-правових актів, спрямованих на її гарантування під час воєнних конфліктів. Наголошено, що у країнах, де відбуваються воєнні конфлікти, забезпечення водної безпеки, яка є складовою національної безпеки, є значною проблемою. Обмеження у доступі до води та екологічні збитки водним ресурсам, що завдаються такими діями, ставлять під загрозу безпеку населення загалом, роблячи повернення до мирного життя більш тривалим та складним.

Водна безпека є багатогранною проблемою, її визначення налічує багато інтерпретацій, розроблених міжнародними організаціями, а також на рівні доктрин. Наведено визначення водної безпеки, запропоновані: 1) міжнародними організаціями: UN-Water – Міжвідомчим координаційним центром ООН з усіх питань, пов'язаних з водними ресурсами; Гаазькою декларацією міністрів з водної безпеки у XXI столітті; Winrock International (SWP) – американської некомерційної організації; 2) розроблені на доктринальному рівні. Концепцію водної безпеки в Україні розглянуто у межах проекту Стратегії розвитку водної політики України. Звернуто увагу на той факт, що національній правотворчій практиці поки що непритаманне використання поняття «водна безпека». Водний кодекс України, зокрема, оперує поняттям «екологічна безпека водокористування».

Розглянуто класифікацію водних конфліктів, розроблену Тихоокеанським інститутом (Каліфорнія, Окленд), зокрема: 1) коли доступ до води або контроль над нею є приводом для початку конфлікту; 2) коли вода або водні системи використовуються як інструменти під час конфліктів; 3) коли вода чи водні системи стають ненавмисними чи навмисними об'єктами конфліктів.

Міжнародне право розробило обов'язкові та необов'язкові інструменти, спрямовані на забезпечення водної безпеки під час воєнних конфліктів. Крім міжнародного гуманітарного права, захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів сприяють норми інших галузей міжнародного права, наприклад, міжнародного права прав людини, міжнародного водного права, міжнародного морського права, міжнародного екологічного права. Зв'язок між міжнародним правом та водною безпекою, без військового контексту, міжнародно-правовою доктриною розглядається, переважно, крізь призму міжнародного водного права та міжнародного морського права. Забезпечення водної безпеки під час збройних конфліктів розглядається крізь призму міжнародного гуманітарного права. Війна в Україні та інші військові конфлікти показують, що норми міжнародного права з охорони водних об'єктів у таких ситуаціях не працюють, що обумовлює необхідність розбудови більш ефективного механізму забезпечення водної безпеки.

Ключові слова: водна безпека, воєнний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, міжнародне водне право, міжнародне морське право, моніторинг водних ресурсів.

The purpose of the article is to consider the concept of water security from the standpoint of international legal doctrine and international legislation, as well as the analysis of international legal acts aimed at guaranteeing it during military conflicts. It was emphasized that in countries where military conflicts are taking place, ensuring water security, which is a component of national security, is a significant problem. The restrictions on access to water and the ecological damage to water resources caused by such actions threaten the security of the population in general, making the return to peaceful life longer and more difficult.

Water security is a multifaceted problem, its definition has many interpretations developed by international organizations and doctrine. Definitions of water security proposed by: 1) international organizations are given: UN-Water – UN Interagency Coordination Center for all issues related to water resources; The Hague Ministerial Declaration

on Water Safety in the 21st Century; Winrock International (SWP) – an American non-profit organization; 2) developed at the doctrinal level. The concept of water security in Ukraine was considered within the framework of the project Strategy for the Development of Water Policy of Ukraine. Attention is drawn to the fact that the use of the concept of «water safety» is still uncharacteristic of the national law-making practice, the Water Code of Ukraine, in particular, operates with the concept of «ecological safety of water use».

The classification of water conflicts developed by the Pacific Institute (California, Oakland) is considered, in particular: 1) when access to water or control over it is the reason for the beginning of the conflict; 2) when water or water systems are used as tools during conflicts; 3) when water or water systems become unintentional or intentional objects of conflicts.

International law has developed mandatory and non-mandatory instruments aimed at ensuring water security during military conflicts. In addition to international humanitarian law, the protection of water resources during military conflicts is facilitated by norms of other branches of international law, for example, international human rights law, international water law, international maritime law, international environmental law. The connection between international law and water security without a military context is considered by the international legal doctrine mainly through the prism of international water law. Ensuring water safety during armed conflicts is considered through the lens of international humanitarian law. The war in Ukraine and other military conflicts show that the norms of international law on the protection of water bodies do not work in such situations, which necessitates the development of a more effective mechanism for ensuring water safety.

Key words: *water security, military conflict, international humanitarian law, international water law, international maritime law, monitoring of water resources.*

Вступ. Воєнні конфлікти порушують соціальні, екологічні та економічні процеси шляхом руйнування та пошкодження водних об'єктів, інфраструктурних об'єктів, що забезпечують водопостачання, пошкодження та руйнування механізмів водоочищення та каналізаційних систем, руйнування дамб та ін. Такі дії впливають на управління водними ресурсами і надання послуг водопостачання, що має численні наслідки для безпеки людини і екологічної безпеки. В межах всієї території України з початку широкомасштабної війни зафіксовано значну кількість випадків завдання прямих ударів по цивільних системах водопостачання, що мають вирішальне значення у забезпеченні якісною та безпечною водою населення, а також ударів по санітарним та іригаційним системам, які підтримують сільськогосподарський сектор. Зруйновано найбільші нафтопереробні заводи в Лисичанську, Краматорську та інших містах, що спричинило значні екологічні збитки, шкоду усім екосистемам, у тому числі водним ресурсам та водній безпеці не лише України. Наприкінці вересня Міністерство екології та природних ресурсів України оцінило збитки навколишньому середовищу, спричинені вторгненням Росії, приблизно в 36 млрд. євро. Збитки навколишньому середовищу оцінюються як прямий несприятливий вплив на екосистеми, а також такий, що пов'язаний із впливом на здоров'я населення, що залежить від навколишнього середовища.

Метою статті є розгляд концепції водної безпеки з позицій зарубіжної міжнародно-правової доктрини та міжнародного законодавства, а також аналіз міжнародно-правових актів, спрямованих на її гарантування під час воєнних конфліктів.

Водна безпека в умовах воєнних конфліктів. Концепція водної безпеки виникла відносно недавно, вона зародилася у процесі еволюції міжнародного водного права. Водна безпека – це здатність забезпечити та захистити стійкий доступ до

достатньої кількості води належної якості, необхідної для підтримки існування, добробуту та соціально-економічної діяльності. В основу водної безпеки покладено принцип доступності, зокрема такої, що пов'язана з контролем над постачанням якісної та безпечної води, та механізмом для запобігання або вирішення конфліктів, пов'язаних з водними об'єктами. У країнах, де відбуваються збройні конфлікти, воєнні дії, особливо складно забезпечити водну безпеку, тобто надати населенню послуги водопостачання та захистити його від ризиків, пов'язаних із якістю та безпекою води. Обмеження у доступі до води та екологічні збитки водним ресурсам, що завдаються такими діями, ставлять під загрозу безпеку населення загалом, роблячи повернення до мирного життя більш тривалим та складним.

Оскільки водна безпека є багатогранною проблемою, її визначення налічує багато інтерпретацій, розроблених міжнародними організаціями та доктринами. Зокрема, UN-Water, міжвідомчий координаційний механізм ООН з усіх питань, пов'язаних з водними ресурсами, визначає водну безпеку як здатність населення забезпечувати стійкий доступ до достатньої кількості води прийнятної якості для підтримки засобів існування, добробуту людей та соціально-економічного розвитку, для забезпечення захисту від забруднень, які переносяться за допомогою води, а також для збереження екосистем в умовах миру та політичної стабільності [1]. Гаазька декларація міністрів з водної безпеки у XXI столітті до найважливіших інструментів забезпечення водної безпеки відносить задоволення основних потреб, забезпечення продовольством, захист екосистем, спільне використання водних ресурсів, управління ризиками, оцінка води та розумне управління водними ресурсами [2]. Winrock International (SWP) – американська некомерційна організація, визначає водну безпеку як здатність до адаптації для забезпечення стійкої наявності, доступу та безпечного використання адекватної,

надійної та стійкої кількості та якості води для здоров'я, засобів до існування, екосистем та продуктивної економіки.

Доктрина також пропонує багато визначень водної безпеки, наприклад, водна безпека містить безліч цілей, насамперед щодо спільних річкових басейнів, а також забезпечення миру, безпеки людини та охорони навколишнього середовища у процесі планування, використання та управління водними ресурсами [3]. Також її пропонують розглядати як всеосяжну мету управління водними ресурсами, спрямовану на роздуми щодо сталого розвитку з акцентом на задоволення потреб у воді для соціальних та екологічних потреб [4].

Значним здобутком у забезпечення водної безпеки стало прийняття у 1992 році на міжнародній конференції з води та навколишнього середовища Дублінських принципів щодо води та сталого розвитку, які були відображені у низці міжнародних документів, зокрема, Порядку денного на XXI століття, прийнятому Конференцією ООН з навколишнього середовища та розвитку, документами Світового саміту зі сталого розвитку (Йоганнесбургська декларація зі сталого розвитку), Резолюції Генеральної Асамблеї ООН 71/222 «Вода для сталого розвитку» (2018–2028 роки), Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 року «Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 року», яка передстала 17 Цілей сталого розвитку.

Концепція водної безпеки розробляється не лише на міжнародному рівні, але й на національному. Зокрема в Україні у 2021 році було ухвалено проект Стратегії розвитку водної політики України, метою якої є «підвищення рівня водної безпеки та скорочення до соціально прийняттого рівня водних ризиків, шляхом поетапного досягнення Глобальної водної цілі по забезпеченню чистої води та належної санітарії для всіх на засадах сталого інтегрованого управління водними ресурсами» [5]. Загалом національній правотворчій практиці поки що непритаманне використання поняття «водна безпека», Водний кодекс України, зокрема, оперує поняттям «екологічна безпека водокористування». Необхідно зазначити, що поняття «водна безпека» означає не лише безпосереднє водопостачання, а й політичні, економічні, соціальні та екологічні наслідки її забезпечення, як невід'ємної складової національної безпеки.

З метою систематизації усіх відомих за всю історію людства випадків водних конфліктів, Тихоокеанський інститут (Каліфорнія, Окленд) у 80-х роках минулого століття започаткував Хронологію водних конфліктів, що постійно оновлюється. Виділяються три категорії конфліктів, пов'язаних водою: 1) коли доступ до води або контроль над нею є «спусковим гачком» конфлікту. Прикладами таких конфліктів є демонстрації та заворушення в Ірані у 2019, 2020 та 2021 роках через відведення води з річки Заяндеруд у

місті Ісфахан, що призвело до вбивств через доступ до зрошувальної води в Індії та Пакистані під час сильних посух; 2) коли вода або водні системи використовуються як «інструменти» під час конфліктів. Прикладами такого типу водних конфліктів є навмисне скидання вод із греблі у військових цілях, або коли водні системи відключаються для політичного чи військового тиску. Прикладом таких конфліктів є перекриття у Лівії озброєними групами води до Тріполі; 3) коли вода чи водні системи стають ненавмисними чи навмисними «об'єктами» конфліктів, у тому числі коли водні системи стають мішенню під час воєн чи конфліктів [6]. Найбільш відомими прикладами таких конфліктів є атаки на цивільні системи водопостачання під час численних конфліктів на Близькому Сході, особливо в Ємені, Сирії та Іраку. Також екологічна катастрофа була викликана воєнним конфліктом у Косово у 1999 році, коли удари по промисловим об'єктам, розташованим вздовж річки Дунай, спричинили катастрофічні викиди у річку забруднюючих речовин. Це дослідження аналізує категорії водних конфліктів включно до 2021 року, тобто війна в Україні та ризики, пов'язані з заподіянням шкоди водним об'єктам, цим авторитетним науковим центром будуть розглянуті у наступному виданні Хронік водних конфліктів [6].

Заслужують на увагу розроблені зарубіжними дослідниками аналітичні основи для полегшення визначення того, чи є напади на об'єкти водної інфраструктури під час воєнних конфліктів дискримінаційними (навмисними та спрямованими на конкретний водний об'єкт), чи їх ураження є похідним наслідком нападів на інші об'єкти [7].

Міжнародно-правовий захист водних ресурсів під час воєнних конфліктів. У міжнародному праві прийнято низку обов'язкових та необов'язкових нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення водної безпеки та захист водних об'єктів під час воєнних конфліктів. У глобальному масштабі зусилля з розробки фундаментальних принципів управління транскордонними водозборами призвели до розробки, прийняття та ратифікації Конвенції ООН 1997 року щодо права несудноплавних видів використання міжнародних водотоків, яка встановлює стандарти та принципи щодо спільного управління басейнами, обміну даними та вирішення конфліктів у цій сфері.

Що стосується закріплення зобов'язань держав щодо захисту цивільних осіб та найважливіших об'єктів інфраструктури, таких як системи водопостачання та іригації під час воєнних конфліктів, то такі нормативні розпорядження розробляються в рамках міжнародного гуманітарного права. Перші норми сучасного міжнародного гуманітарного права щодо захисту доступу до води відносяться до захисту конкретних категорій осіб, зокрема військовополонених та інтернованих осіб, що містяться

у Третій та Четвертій Женевських конвенціях 1949 року «Про захист водних об'єктів під час військових дій» і Додаткових протоколах до Женевської угоди 1949 року. Зокрема, водогосподарські споруди та водні ресурси вважаються цивільними об'єктами і тому мають бути захищеними від нападів. Протокол II містить вичерпний список таких водних об'єктів. Наприклад, на доступ до води також можуть вплинути напади на греблі, які використовуються для забезпечення водопостачання цивільного населення, що робиться спеціально для того, щоб відмовити йому у доступі до води. Необхідно звернути увагу, що обидва Додаткові протоколи до Женевської конвенції 1949 року передбачають заборону нападу на греблі та дамби, навіть якщо ці об'єкти є військовими об'єктами. Крім міжнародного гуманітарного права, захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів сприяють норми інших галузей міжнародного права, наприклад, міжнародного права прав людини, міжнародного водного права, міжнародного екологічного права.

Безпечне водопостачання необхідне для запобігання загрозам здоров'ю цивільного населення та поширення хвороб, що передаються через воду. Викиди забруднюючих речовин, спричинені нападами на промислові об'єкти, можуть призвести до забруднення водних джерел, особливо підземних вод. Тому, згідно з нормами міжнародного гуманітарного права, річки, озера та підземні води вважаються цивільними об'єктами, і тому вони мають право на весь захист, який надається цивільним об'єктам. Важливим документом, що передбачає захист водних об'єктів у період воєнних конфліктів, є Конвенція з охорони та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер 1992 року.

Документом, що не має обов'язкової сили, але свідчить про подальший розвиток міжнародно-правових засад гарантування водної безпеки під час воєнних конфліктів, є Женевський перелік принципів захисту водної інфраструктури [8], укладений Женевським водним центром та Платформою міжнародного водного права Женевського університету. Це перший документ, в якому систематизовано основні правила, що можуть бути застосовні до захисту гідротехнічної інфраструктури під час воєнних конфліктів відповідно до міжнародного гуманітарного права, міжнародного права прав людини, міжнародного екологічного права та міжнародного водного права, що спрямовані на забезпечення цілісного підходу до проблеми шляхом уточнення міжнародних зобов'язань та розроблення рекомендацій у формі принципів. Женевський список не змінює і створює зобов'язань; державні та недержавні суб'єкти залишаються пов'язаними своїми зобов'язаннями, що випливають із договорів, звичаєвого права та інших джерел міжнародного права, включаючи односторонні договори, які можуть виходити

за межі цих принципів. Женевські принципи захисту водної інфраструктури під час воєнних конфліктів є частиною більш широкого процесу, спрямованого на запобігання впливу воєнних конфліктів на водну інфраструктуру та водні ресурси та посилення захисту цього життєво важливого ресурсу.

Важливою подією у розвитку міжнародно-правових засад гарантування водної безпеки під час воєнних конфліктів є прийняття у 2022 році Проекту Принципів із захисту довкілля у зв'язку із воєнними конфліктами. Їх розробкою з 2013 року займається Комісія міжнародного права ООН. Результатом її роботи стало прийняття у серпні 2022 року проекту зводу необов'язкових принципів та коментарів до них, які роз'яснюють, як міжнародні закони про війну застосовуються до довкілля та дій окупаційних сил, а також відповідальність за постконфліктне відшкодування збитків та відновлення. На засіданні 2 серпня 2022 року Комісія рекомендувала Генеральній Асамблеї ООН прийняти до уваги Проекти Принципів захисту навколишнього середовища у зв'язку із воєнними конфліктами та викласти їх у відповідній резолюції. Більшість цих принципів вже засновані на міжнародному праві, а деякі виходять з рекомендацій практики.

Дослідники проблем захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів зазначають, що незважаючи на існування у міжнародному праві норм щодо захисту водних об'єктів під час воєнних конфліктів, вони не змогли належним чином захистити цей критично важливий ресурс [9, с. 1737]. Як показує війна в Україні та й інші воєнні конфлікти, норми міжнародного права з охорони водних об'єктів у таких ситуаціях не працюють, не є ефективними.

Воєнні конфлікти та моніторинг водних ресурсів. Водний кодекс України ст. 1 визначає моніторинг вод як «систему спостережень, збирання, обробки, збереження та аналізу інформації про стан водних об'єктів, прогнозування його змін та розробки науково обґрунтованих рекомендацій для прийняття відповідних рішень. З 2022 року в Україні почали діяти нові програми моніторингу водних об'єктів, які врахували вимоги Водної Рамкової Директиви ЄС, серед яких: Програма державного моніторингу підземних вод на 2022 рік; Програма державного моніторингу прибережних і морських вод Чорного та Азовського морів до 2026 року; Програма моніторингу поверхневих вод на 2022 рік. Ці документи спрямовані на створення в Україні європейської моделі моніторингу водних об'єктів, у тому числі морських.

Державний моніторинг поверхневих вод складається з діагностичного, операційного та дослідницького моніторингу, що здійснюється за біологічними, фізико-хімічними, хімічними та гідроморфологічними показниками з метою встановлення екологічного стану масивів поверхневих вод.

Діагностичний моніторинг здійснюється для доповнення та підтвердження результатів визначення основних антропогенних впливів на кількісний та якісний стан вод, оцінки змін, викликаних антропогенними чинниками, та (у подальшому) розроблення програми державного моніторингу вод. Здійснення діагностичного моніторингу масивів поверхневих вод є одним із найважливіших етапів розробки Плану управління річковим басейном, метою якого є досягнення «доброго» екологічного стану водних об'єктів.

Операційний моніторинг здійснюється для масивів поверхневих та підземних вод, у яких існує ризик недосягнення екологічних цілей, а також масивів поверхневих та підземних вод, забір води з яких для задоволення питних і побутових потреб населення в середньому протягом року становить більше ніж 100 куб. метрів на добу.

Дослідницький моніторинг здійснюється для масивів поверхневих вод з метою: встановлення причин відхилення від екологічних цілей; з'ясування масштабу та наслідків аварійного забруднення вод; встановлення причин наявності ризику недосягнення екологічних цілей, виявленого в процесі здійснення діагностичного моніторингу.

Прикладом розширення міжнародного співробітництва щодо моніторингу водних ресурсів є проєкт «Водний світ і безпека» (WPS), що реалізується з 2018 року і створений для розробки інноваційних інструментів, які виявляють та усувають ризики безпеки, пов'язані з водою, у тому числі під час воєнних конфліктів. Зокрема, у межах цього проєкту досліджуються гідрологічні, соціально-економічні та політичні фактори точного визначення змін водного середовища та пов'язаних із цим змін у суспільстві. WPS надає дані, аналізує ризики, пропонує рішення та підтримує запобігання конфліктам через воду, дозволяючи політикам та спільнотам вдаватися до скоординованих дій на ранній стадії їх появи. Основою прогнозування в межах проєкту «Водний світ і безпека» є велика бібліотека кількісних показників, потенційно пов'язаних із конфліктом. Індикатори, що використовуються в цій моделі – змінні-предиктори – доступні для дослідження як інтерактивних карт, так і у вигляді певних часових показників. Доступ до наборів даних, метаданих та специфікацій геопросторової візуалізації заснований на Resource Watch API, службі з відкритим вихідним кодом, призначеної для простої інтеграції в робочі потоки користувачів. З метою аналізу ризиків для водних об'єктів у місцях воєнних конфліктів використовується база даних подій місць збройних конфліктів (ACLED) [10].

Важливим інструментом, який заснований на моніторингу та оцінці кількісних показників реалізації екологічної політики держав світу за 11 категоріями, у тому числі з водних ресурсів, є Індекс екологічної ефективності (EPI), який складається раз у два роки. Згідно з його даними за 2022 рік, Україна

ще до початку російського вторгнення мала низькі екологічні показники. Зокрема, якість водних ресурсів в Україні було оцінено в 14,1 бал за 100 бальною системою, що дозволило їй зайняти серед 150 країн 68 місце [11, с. 150]. Очевидним є те, що повномасштабна війна значно погіршить такі показники. У вересні цього року в Україні набула чинності нова Методика оцінки збитків від забруднення вод, яка дозволить розрахувати збитки, завдані водним ресурсам внаслідок бойових дій. Міністерство екології та природних ресурсів України та його відомства фіксують збитки, заподіяні навколишньому середовищу російською агресією. Зокрема, з початку повномасштабного вторгнення фахівці Державної екологічної інспекції провели 232 виїзди на місця екологічних злочинів, взявши 198 проб ґрунтів по всій території України [12]. У квітні була створена Національна рада з відновлення України після війни, у складі якої сформована робоча підгрупа з екологічної безпеки, яку очолив міністр екології. Група екологічної безпеки реєструє випадки екологічних злочинів, скоєних російськими окупаційними військами, з метою в майбутньому добиватися компенсації збитків у міжнародних судах.

Висновки. Міжнародне право розробило обов'язкові та необов'язкові інструменти, спрямовані на забезпечення водної безпеки під час воєнних конфліктів. Крім міжнародного гуманітарного права, захисту водних ресурсів під час воєнних конфліктів сприяють норми інших галузей міжнародного права, наприклад, міжнародного права прав людини, міжнародного водного права, міжнародного екологічного права. Зв'язок між міжнародним правом та водною безпекою без військового контексту міжнародно-правовою доктриною розглядається, переважно, крізь призму міжнародного водного права. Забезпечення водної безпеки під час збройних конфліктів розглядається крізь призму міжнародного гуманітарного права.

Війна в Україні та й інші військові конфлікти показують, що норми міжнародного права з охорони водних об'єктів у таких ситуаціях не працюють, що обумовлює необхідність розбудови більш ефективного механізму забезпечення водної безпеки. Є обґрунтовані сподівання, що Проєкт Принципів може стати основою подальшого обговорення того, як захистити довкілля загалом, та водні ресурси зокрема, під час конфліктів, а також використовуватимуться судами, трибуналами, урядами та міжнародними організаціями як відображення звичайного міжнародного права.

Існує необхідність розробки надійних і всеосяжних показників для оцінки шкоди водним ресурсам, завданім під час воєнних конфліктів, проведення відповідних моніторингових дій. Нові програми моніторингу водних допоможуть отримати більше інформації про стан вод в Україні (зокрема, відстеження змін стану вод).

Список використаних джерел:

1. Water Security and the Global Water Agenda. 2013. / UN-Water – United Nations' Inter-agency Coordination Mechanism for Water and Sanitation. URL: <https://sdg.iisd.org/news/un-water-brief-defines-water-security/>
2. Ministerial Declaration of The Hague on Water Security in the 21st Century: accepted 22 March, 2000, In The Hague, The Netherlands. URL: https://www.worldwatercouncil.org/fileadmin/world_water_council/documents/world_water_forum_2/The_Hague_Declaration.pdf
3. Jansky L. Domestic drivers of international water security on the Danube. *International Water Security: Domestic Threats and Opportunities* / eds. L. Jansky, M. Nakayama and N. I. Pachova. New York : United Nations University Press, 2008. P. 61–78.
4. Water Security: Principles, Perspectives and Practices / edit. by B. Lankford, K. Bakker, M. Zeitoun, D. Conway. Copyright Year, 2013. 376 p.
5. Стратегія розвитку водної політики України. 2021/ Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: https://mepr.gov.ua/files/KMU_Water%20Strategy_new.pdf
6. Water Conflict Chronology: 2022 / Pacific Institute Pacific Institute, Oakland, CA. URL: <https://www.worldwater.org/water-conflict/>
7. Transboundary water justice: A combined reading of literature on critical transboundary water interaction and 'justice', for analysis and diplomacy / Zeitoun M., Warner J., Mirumachi N. [and others]. *Water Policy*. 2014. Vol. 16. P. 174–193.
8. The Geneva List of Principles on the Protection of Water Infrastructure. URL: <https://www.genevawaterhub.org/resource/geneva-list-principles-protection-water-infrastructure>
9. Gleick P. H. Water as a weapon and casualty of conflict: freshwater and international humanitarian law. *Water Resources Management*. 2019. Vol. 33, is. 5. P. 1737–1751.
10. Water, Peace and Security (WPS). URL: <https://www.waterpeacesecurity.org/info/our-approach>
11. Environmental Performance Index 2022 (EPI) / Wolf M. J, Emerson J. W., Esty D. C. et al. New Haven, CT: Yale Center for Environmental Law & Policy, 2022. 206 p. URL: <https://epi.yale.edu/downloads/epi2022report06062022.pdf>
12. Дайджест ключових наслідків російської агресії для українського довкілля за 1-7 вересня 2022 року. URL: <https://mepr.gov.ua/news/39747.html>